

Een kwestie van gewicht

100 jaar vrouwenkiesrecht

Door onenigheid ging het feest in de Ridderzaal op 12 december 2017 niet door. Honderd jaar algemeen kiesrecht in Nederland vieren, een eeuw nadat het alleen voor mannen was ingevoerd? Nee, 2019 was een veel beter moment: honderd jaar nadat ook vrouwen kiesrecht hadden gekregen. Dit hedendaagse meningsverschil doet denken aan de tweespalt in de toenmalige kiesrechtbeweging.

Ulla Jansz is onderzoekster feministisch-historische humanistiek aan de Universiteit voor Humanistiek en redacteur van het Wilhelmina Drucker webmonument (www.wilhelminadrucker.nl).

In die beweging bleek het onmogelijk vrouwenkiesrecht en algemeen mannenkiesrecht tot één zaak samen te smeden. Om te zien hoe dat kwam, moeten we terug naar het begin, voordat vrouwenkiesrecht überhaupt een kwestie werd en in Nederland de vanzelfsprekendheid heerste die vrouwen van politieke participatie uitsloot. Zo was het nog in de jaren 1870, toen in progressief-liberale kring pleidooien klonken voor een vergaande kiesrechtuitbreiding. Deze sociaal-liberalen hadden kritiek op het censuskiesrecht, waardoor slechts een selecte groep van ruim tien procent van de volwassen mannen stemrecht had.

voor mannen, maar dat hoefde er niet bij te worden vermeld, zo vanzelfsprekend was het. Het onderscheid tussen algemeen kiesrecht en vrouwenkiesrecht correspondeert bovendien met een verschil in gewicht, af te meten aan het aantal woorden, zinnen en bladzijden dat in de geschiedschrijving aan beide wordt gewijd. Die ongelijke hoeveelheid aandacht is op zijn beurt overgenomen van het uiteenlopende gewicht dat er in de politieke strijd rond 1900 aan werd gehecht.

Pacificatie van 1917

De (mannen)kiesrecht kwestie was een van de vraagstukken die decennia lang de Nederlandse politiek hadden beheerst en met de zogenaamde pacificatie van 1917 eindelijk zou worden opgelost. Maar dat alle vrouwen er vooralsnog van bleven uitgesloten, was voor geen van de partijen die kiesrechtuitbreiding wilden belangrijk genoeg om er een breekpunt van te maken bij de onderhandelingen met de confessionelen (die een uitruil wilden tegen gelijke bekostiging van bijzonder en openbaar onderwijs). Dat ondergeschikte belang blijkt ook uit de veel geringere aandacht die er in de Kamerdebatten aan werd besteed. Bovendien dacht men in 1917 nog dat vrouwenkiesrecht op de lange baan was geschoven. De parlementaire geschiedenis is maar één kant van de zaak, want de strijd voor hervorming van het bestaande kiesrechtstelsel werd eerst en vooral gevoerd door een buitenparlementaire beweging. Algemeen kiesrecht was van oudsher een socialistische eis. Zo waren er rond 1870 in de Nederlandse afdeling van de Eerste Internationale activisten – ambachtslieden en een enkele rebelse (semi-)intellectueel – die veel van algemeen kiesrecht verwachtten als middel ter verbetering van de slechte sociale omstandigheden. In de jaren daarna waren er dan ook enkele pogingen om speciale organisaties voor dat doel op te zetten, bijvoorbeeld in 1876 de Vereniging Algemeen Stemrecht, in Amsterdam. Doorgaans werd in de vroege socialistische beweging niet geëxpliciteerd wat men precies onder algemeen stemrecht verstond, maar in dit geval wel: kiesrecht voor ▶

‘Er was consensus over de uitsluiting van alle vrouwen, ook de vrouwen die geletterd waren of in hun eigen levensonderhoud voorzagen’

Om de volgens hen hoognodige sociale hervormingen mogelijk te maken, moest het parlement een afspiegeling van het Nederlandse volk worden, dus met inbegrip van de lagere standen. De kiesrechtuitbreiding die zij wensten kreeg de naam ‘algemeen stemrecht’ (later werd dat ‘algemeen kiesrecht’), maar dat was geen eenduidige terminologie. In de diverse voorstellen van deze hervormers werden – afspiegeling van het volk of niet – steeds bepaalde groepen mannen uitgesloten, bijvoorbeeld degenen die van de bedeling leefden of niet konden lezen en schrijven. Consensus was er echter over de uitsluiting van alle vrouwen, ook de vrouwen die geletterd waren of in hun eigen levensonderhoud voorzagen. Dit is de oorsprong van een spraakgebruik waarin ‘algemeen kiesrecht’ stond voor algemeen *mannen*kiesrecht.

Door geschiedschrijvers is dat gebruik lange tijd overgenomen. Pas tegen het einde van de twintigste eeuw zou steeds vaker worden geëxpliciteerd dat het daarbij slechts om de helft van de bevolking ging, zodat je in handboeken en overzichtswerken tegenwoordig steeds vaker de term ‘algemeen mannenkiesrecht’ kunt tegenkomen. Eerder gold algemeen kiesrecht alleen

Rechterpagina:
Eind 1915 had de regering het voorstel tot grondwetswijziging gepubliceerd dat algemeen mannenkiesrecht zou brengen. Collectie: De Nederlandse arbeidersbeweging tot 1918 van het IISG.

ALGEMEEN MANNEN-KIESRECHT IN AANTOCHT

Willy Sluiter

— WAT MOT JE DAN KIEZE, JAAPIE? MANSVOLK?
— JA, GRIET, DAT DENK IK, MEID.
— VERREK, — DAT VERSTAAN VROUWLUI TOCH BETER!

‘alle mannen, die den 25-jarigen leeftijd hebben bereikt, lezen en schrijven kunnen en zich niet tegen de maatschappij hebben vergrepen’.¹

Ook voor de vrouw

Voor de vrouwenkiesrechtzaak leek het veelbelovend dat Ferdinand Domela Nieuwenhuis, ex-predikant en multatuliaan, zich in 1879 aan het hoofd van de socialistische beweging plaatste. In hetzelfde jaar publiceerde hij de brochure *Algemeen stemrecht*, waarin hij waarschuwde: ‘Als dan de eisch gesteld wordt van algemeen stemrecht voor alle meerderjarige burgers, dan mag nooit vergeten worden, dat in beginsel het stemrecht ook toekomt aan de vrouw.’² Maar zelf zou hij zich hier niet aan houden. Soms noemde hij het kiesrecht voor vrouwen wel, maar heel vaak ook niet.

De kiesrechtbeweging kreeg een flinke impuls nadat er begin 1883 een nieuw kabinet (kabinet-Heemskerck) was aangetreden dat werk maakte van herziening van het kiesstelsel. Het stelde een staatscommissie in, die een jaar later met een voorstel tot grondwetsherziening kwam dat een alternatief voor het censuskiesrecht moest bieden. Voor algemeen kiesrecht achtte de commissie de tijd nog niet rijp, maar wel voor uitbreiding van het kiesrecht tot een grotere groep ingezetenen, inclusief ‘de gezeten werkman’, waarbij het nadrukkelijk alleen om mannelijke gezinshoofden ging. Volgens het voorstel zou de maatstaf voor

‘gezeten’ een bepaalde minimumhuurwaarde van de gezinswoning moeten zijn. Hoog tijd voor de diverse verenigingen die vanaf 1882 samenwerkten in wat later de Nederlandsche Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht (NBAKS) zou gaan heten, om hun eis van algemeen kiesrecht onder de aandacht te brengen. Zij wilden optreden namens diegenen die geen stemrecht hadden en dus geen invloed hadden op de samenstelling van het parlement dat nu de grondwet zou gaan wijzigen.

Demonstratieve bijeenkomst

Dat optreden gebeurde meestal met een zogenaamde meeting, een demonstratieve bijeenkomst waar tot slot een motie werd aangenomen die dan naar het parlement werd gestuurd. Bijvoorbeeld op 4 november 1883 in Amsterdam, waar ruim duizend mensen waren afgekomen op een door de Sociaal Democratische Vereeniging georganiseerde bijeenkomst in het gebouw van de Vrije Gemeente (nu Paradiso). De motie werd na afloop in demonstratieve optocht door de stad naar het Rijkstelegraafkantoor gebracht. Volgens een krantenverslag waren er ook enkele vrouwen aanwezig, maar niets wijst erop dat men met het geëiste algemeen stemrecht ook vrouwenkiesrecht bedoelde. Het onrecht dat in het telegram werd aangeklaagd was de uitsluiting van ‘7/8 der mannelijke meerderjarige ingezetenen’. Dat ook alle vrouwen, de helft van de volwassen bevolking, van kiesrecht waren uitgesloten werd niet eens genoemd.³ En dat terwijl het socialistische blad *Recht voor Allen* een half jaar eerder enthousiast melding had gemaakt van de – vergeefse – poging van Aletta Jacobs, Nederlands eerste vrouwelijke arts, om op de kieslijst te komen.⁴ Wel kwam het vrouwenkiesrecht aan de orde op de jaarvergadering van de NBAKS op 25 januari 1885, waar over de doelstelling werd gedebatteerd. Sommige afgevaardigden wilden vrouwenkiesrecht daarin opnemen. Anderen wilden juist het nagestreefde algemeen kiesrecht expliciet beperken tot mannen, omdat vrouwenkiesrecht nog geen ‘vraag des tijds’ was, of omdat arbeidervrouwen geen tijd hadden voor kiesrecht of er sowieso niets van begrepen. Uiteindelijk werd besloten de formulering seksneutraal te houden: het doel was kiesrecht voor ‘alle meerderjarige ingezetenen, Nederlanders, in het volle genot der burgerlijke en burgerschapsrechten’.⁵ Nadat de regering met een ontwerp-grondwetsherziening was gekomen, werd er in Den Haag op 20 september 1885 een grote demonstratie voor algemeen kiesrecht gehouden. Er was veel kritiek op de beperking tot gezinshoofden en de minimumeis van 50 gulden huurwaarde per jaar. Maar er werd gezwegen over de uitsluiting van alle vrouwen, gezinshoofd of niet en ongeacht de huurwaarde van hun woning.⁶ De radicalen – de groep die met de kiesrechtstrijd doorging nadat

De tekenaar Albert Hahn schuwde geen middelen om in de socialistische pers de beweging voor vrouwenkiesrecht verdacht te maken. Collectie: De Nederlandse arbeidersbeweging tot 1918 van het IISG.

de socialisten die hadden opgegeven – sloegen evenmin acht op de algehele uitsluiting van vrouwen. Overigens werd die uitsluiting in 1887 voor alle duidelijkheid in de grondwet vastgelegd.

Drucker spreekt

Er traden in die tijd in de kiesrechtbeweging nog geen vrouwen op de voorgrond. Dat veranderde pas in 1890, toen er op 17 augustus bij Heerenveen een grote openluchtmeeting voor algemeen kiesrecht werd gehouden die circa vijftienduizend bezoekers trok. Naast negen sprekers trad daar zowaar ook een spreekster op: Wilhelmina Drucker, een voormalige naaister uit Amsterdam, die al enkele jaren de bijeenkomsten van socialisten en radicalen bezocht. Ze publiceerde in allerlei bladen en bleek nu ook redenaarstalent te hebben. In Heerenveen bepleitte zij de verkiesbaarheid van vrouwen in het parlement, een ongehoorde en radicale eis die weinig aandacht kreeg. Heel anders was de reactie op Druckers gematigde standpunt over actief kiesrecht, dat ze om te beginnen alleen vroeg voor vrouwen die een beroep uitoefenden of een akte hadden. Meteen stonden er socialisten klaar om dat af te doen als een bourgeois standpunt, in die kring een giftig verwijt.

De leden van de door Drucker samen met anderen in 1889 opgerichte Vrije Vrouwenvereniging (VVV) hadden helemaal geen principiële bezwaren tegen afschaffing van stand als criterium voor het stemrecht (af te meten aan 'kenteekenen van maatschappelijke welstand en geschiktheid', zoals de grondwet sinds 1887 bepaalde). Die vereniging nam begin 1891 dan ook deel aan een samenwerkingsverband van allerlei Amsterdamse organisaties met de leuze 'onmiddellijke invoering van algemeen kiesrecht'. Bovendien had een aantal VVV-leden zich aangesloten bij de kiesvereniging De Unie, de Amsterdamse afdeling van de NBAKS. Naast het seksneutraal geformuleerde algemeen kiesrecht had die Bond nu als nevendoelelstelling 'gelijkstelling bij de wet van man en vrouw'. Dat bood een opening om het streven naar vrouwenkiesrecht, dus het schrap-

pen van sekse als criterium, te verbinden met afschaffing van het standscriterium voor stemrecht. Zo'n herdefiniëring van de aloude term algemeen kiesrecht was dan ook wat Wilhelmina Drucker samen met haar geestverwante, de onderwijzeres Theodora Schook-Haver, ging proberen. Op bijeenkomsten van de kiesrechtbeweging hamerden zij erop dat er niet van algemeen kiesrecht mocht worden gesproken als vrouwen het niet hadden.⁷

Nieuwe kieswet

Deze inspanningen bleken eind 1892 tevergeefs, toen de links-liberale minister Tak van Poortvliet zijn nieuwe kieswet had gepresenteerd die nadere invulling moest geven aan de 'kenteekenen van maatschappelijke welstand en geschiktheid' uit de grondwet. Volgens zijn eigen berekening zou zijn wet aan 74 procent van de volwassen mannen kiesrecht geven. Hoewel dat nog geen algemeen mannenkiesrecht was, was er bij de voorstanders daarvan enthousiasme te beluisteren. Wilhelmina Drucker was minder ingenomen. Zij wees erop dat vrouwen door dit wetsontwerp nog meer werden gediskwalificeerd dan toch al het geval was. Ze werden nu op één hoop geveegd met dat laatste kwart van de mannelijke bevolking dat nog steeds ongeschikt werd geacht om te stemmen, zoals misdadigers en krankzinnigen. Waar er groepen mannen werden uitgesloten, zou precies dezelfde regel voor vrouwen moeten gelden. Dat kwam haar te staan op de beschuldiging dat ze alleen kiesrecht voor 'bourgeoisdames' zou voorstaan.⁸ Een merkwaardig verwijt, gezien de welwillende ontvangst van het voorstel-Tak, dat geen kiesrecht aan *alle* mannen zou geven maar evengoed als een welkome eerste stap werd gezien. Wat Drucker en ►

Links: Wilhelmina Drucker had kritiek op het ontwerp voor een kieswet van Tak van Poortvliet omdat het vrouwen gelijkstelde met krankzinnigen, gevangenen en militairen beneden de rang van officier. Fotograaf onbekend. Bron: Collectie IAV – Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, Amsterdam. Hiernaast: Affiche over vrouwenkiesrecht door Johan Kesler, ca. 1900-1919. Collectie: De Nederlandse arbeidersbeweging tot 1918 van het IISG.

¹ *Het Nieuws van den Dag*, 16-10-1876. Zie ook Jacques J. Giele, *De Eerste Internationale in Nederland. Een onderzoek naar het ontstaan van de Nederlandse arbeidersbeweging van 1868 tot 1876* (SUN, 1973).

² F. Domela Nieuwenhuis, *Algemeen stemrecht* (De Graaff, 1879), pp. 21-22.

³ *Algemeen Handelsblad*, 6-11-1883.

⁴ *Recht voor Allen*, 31-3, 21-4 en 26-5-1883.

⁵ *Orgaan van den Nederlandschen Bond ter verkrijging van Algemeen Kies- en Stemrecht*, februari-maart 1885.

⁶ *Recht voor Allen*, 18-4-1885; *Orgaan van den Nederlandschen Bond ter verkrijging van Algemeen Kies- en Stemrecht*, april 1885; *Haagsche Courant*, 22 en 23-9-1885.

⁷ *De strijd. Socialistisch weekblad voor Nederland*, 18-9-1892; *De nieuwe tijd. Onafhankelijk sociaal-democratisch weekblad*, 18-11-1893.

⁸ *Het nieuws van den dag*, 3-11-1892; *Recht voor Allen*, 3/4-11-1892.

Haver daarna ook probeerden, de voormannen van de beweging steunden geen enkel initiatief om naast het algemeen mannenkiesrecht ook dat voor vrouwen op de politieke agenda te krijgen. Er zat dus niets anders op dan een afzonderlijke organisatie op te richten voor alle vrouwen en mannen – ongeacht politieke gezindheid – die het seksecriterium voor het kiesrecht uit de grondwet wilden schrappen. Zo ontstond de Vereniging voor vrouwenkiesrecht (VVK), opgericht in 1894. In hetzelfde jaar werd de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in Nederland (SDAP) opgericht door mannen die zich niet konden verenigen met de revolutionaire koers van Domela Nieuwenhuis en voor de parlementaire weg kozen. In het

SDAP-programma kwam bovendien algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht als eerste strijdpunt te staan, dus het zag er veelbelovend uit. Maar de lijn van de man die zich al gauw als partijleider opwierp, de advocaat Pieter Jelles Troelstra, was dat kiesrecht voor alle volwassen mannen cruciaal was voor de partij en dus prioriteit had. Om geen belemmering daarvoor te vormen waren vrouwen pas daarna aan de beurt. Het streven van de VVK naar kiesrecht voor vrouwen met dezelfde beperking als voor mannen (dus het schrappen van het seksecriterium) bestreed hij fel door het minachtend ‘dameskiesrecht’ te noemen.

Vrouwen eerst?

Alleen in 1899 was er nog een poging tot samenwerking in het Nederlandsch Comité voor Algemeen Kiesrecht, een initiatief van de SDAP waar ook de radicalen aan meewerkten. De VVK sloot zich aan op voorwaarde dat zij zich kon blijven inzetten voor vrouwenkiesrecht, ook als invoering daarvan eerder mogelijk zou blijken dan algemeen kiesrecht. Maar elk streven naar beperkt vrouwenkiesrecht op dezelfde voet als voor mannen was tegen de zin van het SDAP-partijbestuur. Conflicten bleven dan ook niet uit, waarop de VVK het comité in 1905 moest verlaten. Kort daarna kreeg de partijleiding te maken met vrouwelijke SDAP-leden die zich sterk maakten voor een verandering van de partijlijn: algemeen vrouwenkiesrecht moest een even belangrijke doelstelling worden als algemeen mannenkiesrecht. Het partijcongres onderschreef dat in 1908, maar consequenties werden er nauwelijks uit getrokken. Dat het confessionele kabinet in november 1918 (kabinet-Ruys de Beerenbrouck-I) onder dreiging van revolutionaire woelingen plotseling zijn verzet tegen vrouwenkiesrecht opgaf, werd dan ook ten onrechte geclaimd als socialistische overwinning. Aan de SDAP was de invoering van het algemeen vrouwenkiesrecht in 1919 niet te danken.

Hetzelfde geldt voor de liberalen. Hun voorman Thorbecke had al in 1844 de ontwikkeling naar algemeen mannenkiesrecht voorspeld. Zij schoven inderdaad langzaam op in die richting en met hun medewerking kwam het er in 1917 ook. Voor alle politieke stromingen bleef het kiesrecht voor de andere helft van de volwassen bevolking lang onbelangrijk. Ironisch is dat het er uiteindelijk onverhoeds snel kwam, juist door toedoen van de felste tegenstanders, de confessionele partijen. De vanzelfsprekendheden die door vrouwenkiesrecht werden ondermijnd, waren zeker zo sterk als bij algemeen mannenkiesrecht het geval was, en daarom is 1919 misschien wel een grotere mijlpaal dan 1917. Maar in 2017 was men alweer bijna vergeten dat het kiesrecht pas in 1919 werkelijk algemeen werd. ■

Poster van de Nederlandse Bond voor Vrouwenkiesrecht uit 1916. Bron: Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, Amsterdam.

Literatuur

Remieg Aerts e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (SUN, 1999).

Fleur de Beaufort e.a., *Tussen geschiktheid en grondrecht. De ontwikkeling van het Nederlandse kiesrecht vanaf 1795* (Amsterdam University Press, 2018).

Marianne Braun, *De prijs van de liefde. De eerste feministische golf, het huwelijksrecht en de vaderlandse geschiedenis* (Spinhuis, 1992), hfst. 11-12.

Marianne Braun, "Die groote, machtige vereniging 'vrouw'".

De Vrije Vrouwenvereniging: van *civil society* naar public sphere', *De Negentiende Eeuw* 33 (2009), pp. 193-212.

Marianne Braun, 'Mannen gaan vóór. De Neutrale Vereniging voor Vrouwenkiesrecht en de pacificatie van 1917', *Tijdschrift voor Genderstudies* 20 (2017), pp. 9-21.

Ulla Jansz, 'Vrouwenkiesrecht als omstreden kwestie onder Nederlandse feministen, 1870-1900', *De Moderne Tijd* 1 (2017), pp. 277-299.

Tom van der Meer, 'Kiesrecht zonder onderscheid van sekse. De SDAP en de strijd voor het vrouwenkiesrecht (1899-1908)', *Jaarboek voor vrouwen-geschiedenis* 1981 (SUN, 1981), pp. 146-166.